

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Святлана Балотнікава (Мінск, Беларусь)

АСАБЛІВАСЦІ СТРУКТУРЫ КУЛЬТУРАЛАГІЧНАГА ТЭРМІНА

На працягу апошняга стагоддзя мова навукі стала адным з асноўных паўнапраўных і самастойных аб'ектаў лінгвістычнага даследавання побач з мовай мастацкай літаратуры, вусным літаратурным маўленнем і традыцыйнымі дыялектамі. Узрастанне інтарэсу да навуковага тэксту абвастрае вялікае і дыскусійнае агульнафілалагічнае пытанне аб суадносінах мовы навукі з літаратурнай мовай і мовай нацыянальнай.

Мова навукі найчасцей уяўляе сабой спалучэнне штучнай і натуральнай моў, пры гэтым першая звычайна функцыянуе ў сферы тэрміналогіі і абазначэння вузкіх паняццяў, а другая з'яўляецца нібы апэратарам і дыспетчарам першай, яе "спалучальнікам" і "афармляльнікам" (звязкі, прэдыкаты, катэгарызатары, мадэлі марфалогіі і сінтаксісу). Як вядома, ніякая інфармацыя не існуе па-за яе кодавым увасабленнем. На этапе кадзіравання навуковыя веды сутыкаюцца з існуючай у мозгу чалавека моўнай сістэмай, якая ўяўляе сабой тып складанай іерархічнай арганізацыі з мноствам падсістэм. Паступова змест навуковых ведаў пранікае ў знакі абранай намі мовы, насычае, запаўняе іх і, знайшоўшы сваё выражэнне ў слове, тэрміне, пераходзіць на якасна новы ўзровень, становячыся кампанентам лексіка-семантычнай сістэмы адпаведнай мовы, уключаючыся ў яе сістэму і структуру.

Такім чынам, тэрмін як спецыяльнае паняцце пэўнай галіны навукі з'яўляецца найперш моўным знакам і, безумоўна, мае ўласцівыя моўнаму знаку асаблівасці семантычнай арганізацыі, тыпавыя граматычныя характарыстыкі, пэўную словаўтваральную структуру, адпаведныя сінтагматычныя сувязі з іншымі моўнымі знакамі ў тэксце. Незалежна ад таго, як разглядаюцца рознымі даследчыкамі суадносіны

тэрміналогіі і літаратурнай мовы, адзначна можна сцвярджаць, што “тэрміналогія не мае нейкай асаблівай, сваёй, істотна адрознай марфалогіі, словаўтварэння, сінтаксіса, яна ствараецца і функцыяніруе ў межах літаратурнай мовы” [2, с. 96], а таму карыстаецца спосабамі і мадэлямі словаўтварэння агульналітаратурнай мовы, мае агульныя з нетэрміналагічнай лексікай граматычныя магчымасці спалучэння слоў і форму асноўных марфалагічных катэгорый.

Структурная арганізацыя тэрміна можа праяўляцца на розных узроўнях. Звернем спачатку ўвагу на некаторыя спецыфічныя ўласцівасці лексіка-семантычнай структуры культуралагічных тэрмінаў. Выражаныя словамі, тэрміны дастаткова дакладна і поўна адлюстроўваюць існуючыя на даным этапе развіцця навукі асноўныя прыкметы адпаведных паняццяў, у плане зместу яны абавязкова суадносяцца з пэўнымі адзінкамі логіка-паняццёвай сістэмы культуралогіі.

На семантычным узроўні культуралагічныя тэрміны, як і тэрміны іншых грамадазнаўчых навук, валодаюць шэрагам спецыфічных адметнасцей, якія выразна проціпастаўляюць іх тэрмінам прыродазнаўчых і тэхнічных навук. Так, тэрмінам сацыяльных навук уласціва некаторая суб’ектыўнасць, залежнасць іх ад пэўнай тэорыі, сістэмы поглядаў, светабачання. І залежнасць гэтая ўваходзіць у зместавую структуру тэрміна (*сакральнае, натурфіласофія, штодзённая культура, культурны арэал, патэрны культуры, наасфера, сучасная архітэктура, застоў культуры, арганічная архітэктура, культурная фрустрацыя*). Адзначым таксама наяўнасць канатацыі, эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі тэрміналагічных адзінак грамадазнаўчых навук, прычым ацэначны фактар уключаны ў самую семантыку культуралагічных тэрмінаў: *дэвіянтныя наводзіны, прымітывізм, рэнегацтва, кульмінацыя культуры, ідэальны тып, кітч, крызіс культуры, элітарная культура*.

Акрамя таго, для культуралагічнай тэрмінасістэмы характэрна адметная, своеасаблівая рэалізацыя прыкметы сістэмнасці – гэта не строга пабудаваная закончаная тэорыя з дакладна распрацаванай сістэмай паняццяў і іх моўнага выражэння. Дастаткова маладая галіна навуковых ведаў, культуралогія ўсё яшчэ знаходзіцца ў працэсе станаўлення ўласнай тэрмінасістэмы (як у адборы намінацый, так і іх карэктных дэфініцый). Адноснапрацавана і ўстойліва функцыянуе толькі ядро агульнакультуралагічнай тэрміналогіі, межы ж перыферыі гэтай тэрмінасістэмы акрэсліваюцца вельмі невыразна. Пры гэтым культуралагічныя тэрміны часта маюць размытыя межы абазначаных імі паняццяў (*ідэал, асоба, класіка, мадэль свету, субэкумена, культурны феномен, культурныя ўніверсаліі, эзатэрычная культура, віртуальная*

рэальнасць, код культуры, спадчына культурная, катарсіс, сублимацыя культуры).

Заўважыўшы бяспрэчны факт наяўнасці асноўных лексіка-семантычных катэгорый сінаніміі, антаніміі, параніміі, полісеміі, аманіміі, гіпанімііў тэрміналагічным полі “культуралогія”, варта адзначыць пэўную спецыфіку вядомых тыпаў лексіка-семантычных адносін, якая выражаецца ў больш шырокім развіцці тут сінаніміі, антаніміі і мнагазначнасці ў параўнанні, зноў-такі, з тэрміналогіямі прыродазнаўчых і тэхнічных навук.

Акрамя таго, агульнакультуралагічнай тэрміналогіі практычна не ўласціва сістэма номенаў у класічным яе разуменні, што выклікана спецыфікай самой грамадскай навукі. Паколькі “номен – гэта проста назва канкрэтнага аб’екта, прадмета, у нязначнай ступені звязаная з паняццёвым бокам” [2, 19], то яго адметнай рысай з’яўляецца чыста назыўная функцыя, а для агульнай культуралогіі з яе ўласна паняццёвай арыентацыяй будзе характэрна менавіта “паняццёвая”, а не “прадметная” тэрміналогія.

Натуральна, што, як і іншыя навукі, культуралогія аперыруе не толькі ўнутрыгаліновымі канкрэтна-навуковымі тэрмінамі, а і агульнанавуковымі міжгаліновымі (*культура, метада, аналіз, крызіс, дыверсіфікацыя, стратыфікацыя, суб’ект, аб’ект, код, дынаміка, дывергенцыя, інтэграцыя, амбівалентнасць*).

Што да фармальнай структуры тэрмінаў, то тут прынята вылучаць тры асноўныя тыпы: тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні і сімвалы-словы. Словаўтваральнай структуры культуралагічных тэрмінаў уласцівы першыя два. Апошні ж структурны тып з наяўнымі ў яго складзе нямоўнымі сродкамі выражэння пэўных паняццяў (лічбамі, графічнымі знакамі) характэрны найперш для фізічнай, матэматычнай, хімічнай, тэхнічнай тэрміналогіі не сустракаецца ў тэрміналогіі культуралагічнай.

Сярод простых аднаслоўных тэрмінаў адзначым перадусім невытворныя назоўнікі грэка-лацінскага паходжання (*этыка, інтуіцыя, музыка, тэатр, каляндар, медыцына, культ, гігіена, міф*) і ўласнабеларускія, якія тэрміналагізуюцца семантычным спосабам праз метафарычны перанос (*дом, зямля, дрэва, крыж*) і спецыялізацыю значэння (*асоба, святы, рэальнасць, прастора, час, абраз, застой*) агульнаўжывальных слоў. Падобная лексіка-семантычная дэрывацыя не вызначаецца высокай прадуктыўнасцю. Марфалага-сінтаксічны спосаб, у прыватнасці, субстантывацыя, таксама прадстаўлены ў данай тэрмінасістэме, але і транспазіцыйны пераход з’яўляецца малапрадуктыўным (*сакральнае, апалонаўскае і*

дыянісійскае, падсвядомае, калектыўнае неўсвядомленае).

Пераважае, безумоўна, марфалагічнае ўтварэнне. Сярод вытворных аднакампанентных культуралагічных тэрмінаў выразна дамінуюць суфіксальныя ўтварэнні, прычым прадуктыўнымі з'яўляюцца як запазычаныя, так і ўласныя суфіксы. Гэта дэрыватывадназоўнікавыя (*стаіцызм, фрэйдызм, татэмізм, футурызм, экспрэсіянізм, варварства, уніяцтва, заходніцтва, эвалюцыянізм, вандалізм, элінізм, валачобніцтва, еўразійства*), аддзяяслоўныя (*адраджэнне, святкаванне, адукацыя, цывілізацыя, сублімацыя, асіміляцыя*) і адпрыметнікавыя (*геніяльнасць, абстракцыя, талерантнасць, антычнасць, спеласць, абсурднасць, аморфнасць, паліглотнасць*). Прыставачныя вытворныя прадстаўлены значна радзей (*субкультура, контркультура, субэкумена, трансмісія, дэцэнтрацыя, прагісторыя, інкультурацыя, нонканфармізм, сюррэалізм, постмадэрнізм*). Асобную групу складаюць кампозіты назоўнікі, утвораныя з дапамогай афіксаідаў (*хранатоп, трагікамедыя, фотамастацтва, светапогляд, еўропацэнтрызм, філасофія, касмалогія, антрапалогія, эсхаталогія, міфалогія, агіяграфія, каліграфія*).

Безумоўна, простыя тэрміны адпавядаюць імкненню тэрміна да максімальнай дакладнасці і сцісласці выражэння, аднак шырокае выкарыстанне састаўных тэрміна адзінак тлумачыцца тым, што менавіта двухсастаўныя тэрміны найбольш задавальняюць сістэмнасці тэрміналогіі. У беларускай культуралагічнай тэрміналогіі сярод разнастайных структурна-граматычных тыпаў тэрміналагічных словазлучэнняў найбольш часта ўжываюцца двухслоўныя беспрыназоўнікавыя словазлучэнні тыпу “прыметнік+назоўнік” (*міжкультурная інтэракцыя, постіндустрыяльнае грамадства, культурная прастора, культуралагічная гіпотэза, мінімальнае мастацтва*). Гэтыя назоўнікавыя атрыбутыўныя словазлучэнні часта ўтвараюць своеасаблівыя семантычныя гнёзды, дзе кампанент-назоўнік, носьбіт родавага паняцця, групуе вакол сябе тэрмінакампаненты-прыметнікі з відавым паняццем, якое канкрэтызуе родавае паняцце ці выступае як яго дыферэнцыяльная прыкмета (*заходняя, ісламская, усходняя, хрысціянская, духоўная, матэрыяльная, народная, інфармацыйная культура*). Падобная сістэмнасць не менш уласціва яшчэ аднаму тыпу састаўных двухкампанентных тэрміна адзінак, якія шырока прадстаўлены ў культуралагічнай тэрміналогіі – “назоўнік+назоўнік у родным склоне” (*культура мовы, наводзін, пачуццяў, адносін, побыту; мова мастацтва, права спадкаемства, філасофія жыцця, філасофія культуры, карціна свету, мадэль свету, чалавек культуры, секулярызацыя культуры, ядро культуры, спеласць культуры, суб'ект культуры, код культуры*).

Прадстаўлены ў беларускай культуралагічнай тэрміналогіі трохкампанентныя і нават шматкампанентныя спалучэнні, утвораныя на базе ключавых аднаслоўных і двухслоўных тэрмінаў беларускай культуралагічнай тэрмінасістэмы (*культура Старажытнай Грэцыі, культура дакалумбавай Амерыкі, беларуская іканапісная школа, дыяхранічны аналіз культуры, моўная карціна свету, тэорыя культурнага цэнтру, культура чалавечых адносін, перыядызацыя гісторыі культуры; прыстойнасць у спраўленні натуральных патрэб, звычай, звязаныя з надыходам палавой спеласці*).

Варта адзначыць, што асноўным граматычным фундам агульнакультуралагічнай тэрміналогіі з'яўляюцца назоўнікі (выступаюць і як самастойныя тэрміны, і як структурны элемент састаўных тэрміналагічных найменняў), а таксама прыметнікі (якія тэрміналагізуюцца толькі ў складзе састаўных тэрмінаў).

Спецыфікай жа менавіта культуралагічнай тэрміналогіі як сістэмы з максімальнай ступенню абстракцыі паняццяў з'яўляецца абсалютная неўласцівасць ядру дадзенай тэрмінасістэмы дзеясловаў (іх функцыю бяруць на сябе аддзяслоўныя працэсуальныя назоўнікі, якіх асабліва многа сярод культурных універсалій: *здабыванне агню, назіранне за надвор'ем, гатаванне ежы, захаванне чысціні, святкаванне; культурная акумуляцыя, культурнае адставанне, дыверсіфікацыя культуры, інсталяцыя, культурнае будаўніцтва, распрадмечванне і апрадмечванне*) і прыслоўяў (у адрозненне, напрыклад, ад музычнай, юрыдычнай, тэхнічнай тэрміналогіі). Прыярытэт тут, безумоўна, належыць, як адзначалася, назоўнікам і ўтвораным на іх базе словазлучэнням. Можна сцвярджаць, што састаўныя культуралагічныя тэрміны з'яўляюцца іменнымі гіпатаксічнымі словазлучэннямі і ствараюцца на ўзор існуючых у мове агульнапрынятых мадэляў спалучэння слоў.

Такім чынам, элементы сістэмнасці і рознаўзроўневай структурнай арганізацыі культуралагічных тэрмінаў назіраюцца як у плане зместу, так і ў плане выражэння.

Літаратура:

1. Дубянецкі Э.С. Культуралогія: Энцыкл. давед. – Мн.: БелЭн, 2003.
2. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І.; Навук. рэд. А.І. Падлужны. – Мінск: Беларуская навука, 1999.